

УДК: 811.111.42

ПАРАДИГМАЛЬНА ХРОНОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИХ УНІВЕРСАЛІЙ

Балабан О. О.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

У статті з опертям на хронологічний принцип описано когнітивно-семантичні універсалії в різних лінгвістичних парадигмах. Визначено, що дослідження категорій лексичної семантики проводилося впродовж усього існування науки про мову – від описових граматик до антропоцентризму.

Ключові слова: парадигма, порівняльно-історична, функціональна, антропоцентрична, когнітивно-семантична універсалія.

Balaban E. A. Paradigmatic chronology of the research of the cognitive-semantic universals. В статье за хронологическим принципом описаны когнитивно-семантические универсалии. Определено, что исследования категорий лексической семантики проводились на протяжении всего существования науки о языке, начиная от описательных грамматик и заканчивая антропоцентризмом.

Ключевые слова: парадигма, сравнительно-историческая, функциональная, антропоцентричная, когнитивно-семантическая универсалия.

Balaban O. O. Paradigmatic chronology of the research of the cognitive-semantic universals. The article presents the chronology of the research of the cognitive-semantic universals. It is established that the investigation of the categories of lexical semantics was done within the whole existence of the linguistic studies beginning with descriptive grammars to anthropocentric one. It's necessary to admit that for each paradigm there was a certain consequent chronological period, one paradigm changed the other. They didn't contradict each other but only completed each other giving possibility to get more grounded results and that's why interdisciplinary and polyparadigmatic researches in linguistics are very topical.

Considering different approaches that were applied to the research of the categories of lexical semantics, we count them as cognitive-semantic universals, we may say that from the point of view of the descriptive semantics they were implemented and systematized by S. Ullman.

In the context of functional paradigm from the point of view of contensive typology semantic universals are analyzed and classified by S. Denysova. S. Shafikov suggested research of universals of a semantic field and polysemantic universals.

Universal researches on the basis of anthropocentric ground were done by N. Mechkovskaya establishing general social peculiarities of languages; A. Wierzbicka basing on the universal syntax sense and generative grammar suggested semantic primitives and referred to research of universal categories which are realized in all languages of the world.

We also suggest implementing into scientific circulation the term cognitive-semantic universals as an object of cognitive activity which is fixed in meaning, reflects universal, objective sense, certain prototype marking the process which is typical for the lexical meaning of the word from pragmatic and cognitive aspects.

Key words: paradigm, comparative-historical, functional, anthropocentric, cognitive-semantic universals.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Проводити сучасні лінгвістичні дослідження неможливо без урахування панівних наукових парадигм та методологічних настанов сьогодення. Спираючись на визначення терміна «парадигма» Томаса Куна (від гр. *parádeigma* – приклад, зразок), О. О. Селіванова засвідчує, що він може вживатися в декількох значеннях, а саме: 1) способу пізнання й усвідомлення світу, що визначає загальні принципи дослідження об'єкта в різних науках; 2) представлення об'єкта науки в ракурсі понятійного апарату та процедур опису й аналізу певної течії, наукової школи (дескриптивістика, генеративна парадигма в мовознавстві); 3) зразка наукових уявлень і дій у певний період або на певній території (європейська, азіатська або західна, східна наукова парадигма; американська, європейська, радянська наукова парадигма тощо) [11; 14].

За твердженням дослідниці, мовознавча наука впродовж свого історичного розвитку пройшла певні наукові парадигми. Слід відзначити, що кожній з них був притаманний певний хронологічний період, одна парадигма змінювала іншу, вони не суперечили одна одній, а лише доповнювали, надаючи змогу одержувати більш ґрунтовні результати [11]. З огляду на це актуальність міждисциплінарних та поліпарадигмальних досліджень у лінгвістиці є безсумнівною.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – проаналізувати дослідження когнітивно-семантичних універсалій у різних лінгвістичних парадигмах. Досягненню мети сприяла реалізація таких завдань: 1) простежити хронологічну ретроспективу дослідження категорій лексичної семантики в лінгвістиці; 2) визначити напрями та підходи до їх дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першою в хронологічному порядку була порівняльно-історична парадигма (або генетична, еволюційна). Особливо активізувалась у XIX ст., використовувала принципи історизму, емпіризму, мову розглядали переважно в діахронічному аспекті, використовувались аналогії, ознаменована появою нового методу дослідження мови – порівняльно-історичного. Його започаткували німецькі лінгвісти Ф. Бопп, Я. Гримм, данський учений Р. Х. Раск. Згодом їхні ідеї розвинули А. Ф. Потт, якого вважають засновником етимології, та А. Шлейхер – автор родовідного дерева споріднених мов та вчення про мовні форми. У Росії виокремились дві лінгвістичні школи, що працювали в галузі порівняльно-історичного мовознавства, – Московська (на чолі з Ф. Ф. Фортунатовим) та Казанська (під керівництвом І. О. Бодуена де Куртене) [1].

Серед досягнень означеного тренду слід відмітити те, що порівняння стало засобом систематизації мовного матеріалу, а сам історичний підхід до вивчення мови – головним принципом дослідження. Метою було вивчення історії мов, а явища однієї мови почали пояснювати фактами споріднених мов. У межах порівняльно-історичної парадигми впроваджено поняття споріднених мов, створено перші морфологічні та генеалогічні класифікації, історичні фонетики та граматики різних мов. Основним надбанням було те, що напрацювання порівняльно-історичного методу перетворило лінгвістику на самостійну дисципліну, відокремивши її від філософських та історичних міркувань про мову.

О. О. Селіванова вважає, що пріоритетними для сучасного порівняльно-історичного мовознавства залишаються: 1) історико-генетичний, орієнтований на встановлення історичних законів розвитку споріднених мов від прамови; 2) типологічний, метою якого є визначення й опис типологічних рис мов світу; 3) ареальний, що досліджує взаємодію географічно контактних мов, мовні сім'ї тощо (ареальна лінгвістика, становлення якої відбулося наприкінці XIX ст.). М. Ф. Алефіренко називає три якісно нових чинники, що визначили стан сучасного порівняльно-історичного мовознавства: 1) упровадження принципів системної реконструкції; 2) розробку методики внутрішньої реконструкції; 3) застосування принципів ареальної лінгвістики в методології порівняльно-історичного мовознавства [11, 27].

Альтернативною порівняльно-історичному мовознавству можна вважати структуралістську (таксономічну) наукову парадигму. Загалом вона була спрямована на дослідження стану мови як системи, сформувалась у 20-30-ті роки XX ст. у різних лінгвістичних школах і зосереджувала увагу мовознавців на пошук строгого й об'єктивного наукового методу синхронного опису мовних явищ. Методом, який позначив перехід від атомізму до системності, від емпіризму до раціоналізму, став структурний аналіз. Своєю чергою, він сприяв розробці низки різноманітних структуралістських методик, що є актуальними і дієвими на цей час: метод опозицій (Празька школа), метод комутації глосематики, компонентний, дистрибутивний, трансформаційний, ланцюжковий аналізи, метод аналізу за безпосередніми складниками тощо.

Вважається, що підґрунтям лінгвістичного структуралізму були спроби систематизації явищ різних мовних рівнів у давніх граматиках світу, універсальних граматиках Середньовіччя, методологія раціоналізму Р. Декарта, Г. Лейбніца та ін. Виникненню структуралізму сприяв і синхронічний підхід до дослідження мови (Ф. де Соссюр, І. О. Бодуен де Куртене, О. Есперсен, Е. Сепір, Р. Якобсон, М. Трубецької та ін.) [1].

З огляду на мову як системну організацію, елементи якої пов'язані певними відношеннями (синтагматичними, парадигматичними, епідигматичними), структурна парадигма базується на припущенні: елементи мови можна кваліфікувати з достатньою повнотою та необхідною точністю, якщо вважати їх складовими більш широкого універсуму (системи), що визначає найсуттєвіші властивості кожного елемента.

У подальшому з'являється функціональна (прагматична, комунікативно-функціональна) парадигма, яка визначається сприйняттям об'єкта в його взаємодії із середовищем як діяльності, функціонування системи.

Філософський базис функціоналізму був закладений ще у працях І. Канта, Ф. Шиллера, Л. Виготського, С. Рубінштейна, М. Бахтіна та ін. Також функціоналізм представлений у дослідженнях Казанської, Празької, Лондонської, Женевської, Московської шкіл тощо. Він зумовив становлення таких нових галузей мовознавства, як теорія мовленнєвих актів, лінгвопрагматика, лінгвістика тексту, теорія мовної комунікації, паралінгвістика, теорія мовленнєвої діяльності, лінгвокультурологія, психо- й етнолінгвістика тощо [11, 30–31].

До характерних рис функціоналізму належать: типологічна перспектива (намагання розглянути мовні факти в площині типологічних можливостей), емпіризм (оперування великими корпусами даних), застосування кількісних методів та міждисциплінарних досліджень.

Основоположна ідея функціоналізму – це розуміння мови як системи загальних властивостей і обмежень людського мислення та умов міжособистісного спілкування.

Характерним прикладом у царині функціональної лінгвістики є теорія функціонального поля (функціонально-семантичне поле, далі ФСП), яку розробив О. В. Бондарко. ФСП він розуміє як систему зорієнтованих на певну семантичну категорію різноманітних мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати одну спільну функцію, що має центр (ядро, доміную) і периферію. Центром слугує смисловий інваріант – одиниця, яка найбільшою мірою виражає певну семантичну категорію. О. В. Бондарко виокремлює два структурних типи ФСП: моноцентричні, що ґрунтуються на певній граматичній категорії (аспектальність, темпоральність, модальність, персональність), та поліцентричні, які представлені сукупністю мовних засобів, не створюють єдиної гомогенної системи (суб'єктивність, об'єктивність, таксис, локативність, буттєвість, посесивність) [2].

Передумовою виникнення нової когнітивної (антропоцентричної) парадигми у другій половині ХХ ст. стало гуманістичне ставлення та відношення до людини. Людина як особистість та носій мови постала в центрі уваги багатьох різновекторних та багатогранних досліджень у зв'язку з культурою, суспільством, мисленням тощо. В межах цієї парадигми мову вивчають як «засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, для дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду» [11, 32]. Відповідно об'єктом лінгвістичних досліджень стає людина в усій її багатогранності: Я – фізичне, Я – соціальне, Я – інтелектуальне, Я – емоційне, Я – мисленнєвомовне [8, 7].

На думку Л. П. Науменко, у межах когнітивної парадигми виокремлюють чотири взаємопов'язані, проте різні напрями досліджень. Перший вивчає мову як «дзеркало» людини, базовим поняттям для нього є мовна картина світу (далі МКС), а основним завданням – з'ясувати, яким чином людина відображає себе в мові. Другий напрям – комунікативна лінгвістика – актуалізує роль мовної особистості в процесі спілкування. Засадничим для третього є окреслення важливості мови в пізнавальних процесах та когнітивній організації людської свідомості. Четвертий напрям, який називають теорією носія мови, або внутрішньосуб'єктивною лінгвістикою, спрямований на з'ясування способу існування мови в самій людині [10, 103].

Звернення до інтелекту людини та на процеси пізнання вперше здійснили психологи Дж. Міллер та Дж. Брунер у США (1960 р., перший центр когнітивних досліджень). Згодом до них долучаються і лінгвісти: граматисти Дж. Лакофф, Т. Томпсон, Р. Ленекер та когнітологи Л. Талмі, Ч. Філлмор, У. Чейф та ін.

Пріоритетними векторами когнітивних досліджень у мовознавстві стали: 1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) з'ясування специфіки категоризації та концептуалізації світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі; 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікації; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; 6) установлення співвідношення мовних структур із когнітивними тощо [11, 33].

Сьогодні когнітивна парадигма представлена різноманітними напрямами, течіями та науковими школами. До течій когнітивної парадигми можна віднести і генеративні та психолінгвістичні дослідження (американський дескриптивізм, теорія синтаксичних структур і трансформації Н. Хомського) тощо.

Першою в цьому переліку слід виокремити *когнітивну семантику*, яку визначають як напрям, що «розглядає значення як ментальне явище, пов'язане зі способами отримання, збереження й обробки інформації людським мозком» [11, 239]. Засновни-

ками цього напряму були Дж. Лакофф, М. Джонсон, Р. Ленекер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Дірвен, Д. Герартс, Ж. Фонконьє, А. Ченкі, К. Бругман, А. Вежбицька та ін. Представники вітчизняної когнітивної семантики – О.О. Селіванова [11], С.А. Жаботинська [6], О.М. Кагановська [7], О.П. Воробйова [4] та ін.

Окреслюючи напрями та перспективи сучасної когнітивної лінгвістики, О.О. Селіванова [11] зауважує, що навіть наявність понятійного апарату та методики опису не дала змоги сформулювати єдину інтегративну теорію, яка б застосовувалась у дослідженнях семантичних явищ. Так, базисними постулатами когнітивної семантики, на думку дослідниці, слід вважати сім з них, запропонованих А. Барановим та Д. Добровольським: 1) першість когнітивних структур, на які проєктується значення слів; 2) нерелевантність протиставлення лінгвістичного й екстралінгвістичного знання, яке властиве лексичній семантиці; 3) тенденція економії зусиль за допомогою прототипів, стереотипів, фреймів тощо; 4) множинність втілення когнітивних структур у мові; 5) неоднорідність плану змісту мовного висловлення, опертого на нелінійні когнітивні структури; 6) множинність семантичного опису, який здійснюється на підставі різних метамов; 7) значущість нестандартного вживання мовних одиниць для створення мовної гри, стилістичних ефектів тощо [11, 382–383].

Наголошує авторка і на тому, що «основними досягненнями когнітивної семантики стали теорії категоризації й концептуалізації в певній мові та в контрастивному аспекті, концептуальної метафори і зв'язку метафоричних моделей із досвідом носіїв мови (Дж. Лакофф, М. Джонсон, А. Ченкі, Л. Ліпка, Л. Талмі, І. Свістер та ін.); дослідження прототипної природи значень, фігури й фону в семантиці прийменників; аспектуальності, просторових, і часових відношень; способів семантичного представлення в когнітивній граматиці Р. Ленекера; а також когнітивне обґрунтування полісемії як механізмів переходу від одного значення до іншого; граматики глибинних відмінків і конструкцій Ч. Філлмора; концепції семантичних примітивів А. Вежбицької, ментальних просторів і семантичної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера, універсальних семантичних ознак мовних одиниць М. Бірвіша тощо» [11, 240].

Наступна концепція отримала назву *когнітивна граMATика* Р. Ленекера, або просторова граMATика (1976 р.), що оперта на специфіку категоризації і схематичну концептуалізацію людиною дійсності та об'єктивується семантикою предикатів і їхньою дистрибуцією [11, 240–241]. Основними принципами когнітивної граматики Р. Ленекера є: 1) необхідність й обов'язковість вивчення мови у проєкції на пізнавальні процеси, бачення людиною світу, а дослідження значення – з огляду на способи концептуалізації (знання, досвід тощо); 2) залежність конкретної семантичної структури від специфіки цієї мови, її конвенційної образності; 3) наявність у граматичних категоріях відповідних прототипних структур; 4) холістичність різних мовних рівнів, зокрема неавтономність граматичних структур; аналіз обов'язково передбачає врахування їхньої семантичної значу-

щості (semantic value), а опис семантичних структур потребує цілісного пізнавального підходу; 5) характеристика семантичних структур з огляду на способи інтеріоризації дійсності, до того ж формальний опис значень мовних висловлень із позицій вважається недостатнім; 6) відображення семантичними структурами не змісту ситуації, а способу її тлумачення й мовної організації тощо. Семантику висловлення аналізують на підставі предикації. Такі предикації можуть пов'язувати кілька концептуальних сфер (доменів), що є обов'язковою умовою для повного опису значення висловлення. Набір доменів як визначальників семантичної ознаки слугує *концептуальною матрицею*. Виникла когнітивна граматики на противагу генеративній граматиці [11, 240].

Інша, досить поширена концепція когнітивної лінгвістики – *теорія ментальних просторів*, яка представляє ментальний простір як гіпотетичне середовище мислення й концептуалізації, що відображає уявлення і не проєктується на об'єктивний світ, але актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом, зокрема у процесі породження або сприйняття повідомлення. Ментальні простори (термін Ж. Фоконьє) є динамічними формами мисленнєвого досвіду особистості, тобто вони не закладені в пам'яті й виникають у процесі дискурсивної діяльності (on-line process). Під час розгортання дискурсу ментальні простори зазнають постійної модифікації, між ними встановлюються різні відношення: часові, просторові, гіпотетичні, ідентифікаційні, причинно-наслідкові тощо. Взаємодією ментальних просторів Ж. Фоконьє і його колега М. Тернер пояснюють метафоричні аномалії, утворені шляхом *blending* (інтеграції) двох увідних ментальних просторів (input spaces 1 і 2), які мають ту саму узагальнену концептуальну структуру, що міститься у породжувальному просторі (generic space). Така сама структура відтворюється і в інтегративному просторі (blended space). На підставі цієї моделі в інтегративному просторі об'єднуються елементи, частково запозичені з увідних просторів. У дискурсивній діяльності кількість увідних просторів може збільшуватися, а наявність спільного інтегративного простору – стати не обов'язковою. Після утворення нового інтегративного простору уреальнюються маніпуляції з його похідною структурою, яка може поєднуватися з іншими ментальними просторами, у результаті чого формується дискурс. Процес концептуальної інтеграції складається із: 1) композиції, 2) завершення або доповнення, 3) уточнення, або розширення, – кожний із яких може привести до створення нової структури [11, 241].

Щодо *теорії інтеграції*, то вона претендує на універсальність і передбачає наявність у людини образного мислення, яке зумовлює встановлення зв'язку між ментальними просторами, що спершу видається неможливим. Прихильники концепції ментальних просторів акцентують її вагомість для пояснення проблем побудови значення (інтеграція ментальних просторів фонових знань і семантики слова), референційно непрозорих контекстів, референції, пресупозиції, а також принципів організації знань і процедурних стратегій семантичної інтерпретації. Теорію

інтеграції можна зіставити з теорією концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Проте ставлення лінгвістів до теорії інтеграції не є однозначним. Критику спричинила сфера інтеграції, яка є дуже слабкою, а також нечіткість розмежування мовного чи концептуального [11, 242].

До когнітивної лінгвістики належить і концепція *семантичних примітивів* австралійського лінгвіста польського походження А. Вежбицької. Список семантичних примітивів був створений емпіричним шляхом та на підставі інтроспекції і під час наукових досліджень змінювався та доопрацьовувався. Він складається з базових слів, необхідних для опису змісту інших слів (наприклад, *річ, я, ти, думати, робити, хотіти, відчувати, гарний, поганий* тощо). Так, у роботі «Lingua Mentalis» (1980 р.) подано список із 13 семантичних примітивів, пізніше він скорочується до 10 і містить: 1) субстантиви (я, ти, хтось, щось, люди); 2) детермінатори, квантифікатори (цей, той самий, інший, один, два, все / увесь, багато); 3) предикати ментальних станів (знати, хотіти, думати, говорити, відчувати); 4) дії, події (робити, траплятися / відбуватися); 5) оцінки (гарний, поганий); 6) дескриптори (великий, маленький); 7) інтенсифікатор (дуже); 8) метапредикати (ні / не, якщо, через, могли, дуже, подібний / як); 9) час і місце (коли, де, після (до), під (над)); 10) таксономію, партонімію (вид, частина). У цьому списку також наявні відносні універсали, їхня кількість із часом уточнюється. Список семантичних примітивів 1991 року нараховував 27 елементів, а у працях 1996 року збільшився до 56 [11, 243].

Семантичні примітиви А. Вежбицької теж претендують на статус універсальної метамови концептуального й семантичного опису як елементарні змістові компоненти свідомості [3]. Ця концепція застосовується в сучасній когнітивній семантиці для опису значень мовних одиниць і змісту концептуальних структур свідомості. Серед критичних звинувачень: інтуїтивний й інтроспективний принцип їхнього визначення як універсальних елементів семантики, неточність, невідповідність потребам лексикографії, обмеженість методики лише конкретними найменуваннями [3].

Щодо підходів, що використовує когнітивна лінгвістика, то слід згадати два з них: *пропозиційний* та *фреймовий*. Обидва застосовуються для аналізу мовних структур або моделей. Але щодо першого, пропозиційного (від лат. *propositio* – основне положення; як структура репрезентації знань про певну ситуацію, подію), то це будуть структури семантичного синтаксису й відмінкової граматики у межах логічного аналізу мови, наприклад, пропозиційні моделі у вигляді образів, зафіксованих у реченні (В. Богданов, І. Вихованець, Ю. Панкрац, Ю. Караулов та ін.). Стосовно ж другого – дослідник ідентифікує фреймові моделі (від англ. *framework* – каркас) у межах ситуацій, тобто базисні елементи, що генерують певні соціальні події і нашу участь у них (фреймова семантика, або емпірична семантика Ч. Філлмора) [11, 398].

Підґрунтям для дослідження категорій лексичної семантики (а ми їх вважаємо когнітивно-семантичними універсалами) слугували семантичні універ-

салії, які на засадах описової дескриптивної семантики виокремив та систематизував С. Ульманн [12], у межах функціональної парадигми з погляду контентивної типології описали С. П. Денисова [5] і С. Г. Шафіков [13].

Антропоцентричний аспект став визначальним в універсалогічних дослідженнях Н. Мечковської [9], яка установила загальні соціальні властивості мов, та А. Вежбицької [3], яка з опертям на універсальний синтаксис смислу та генеративну граматику запропонувала семантичні примітиви і спрямувала на пошук універсальних лексичних категорій, що реалізуються в усіх мовах світу тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Категорії лексичної семантики (когнітивно-семантичні універсалії) завжди були у фокусі уваги різних лінгвістичних парадигм (від описової до антропоцентричної) і потребують подальших досліджень саме з когнітивно-прагматичних позицій. У зв'язку із цим пропонуємо ввести в науковий обіг термін «когнітивно-семантична універсалія» як об'єкт пізнавальної діяльності, що закріпленій у значенні, відображає універсальний, об'єктивний смисл; відбиває певний прототип; маркує процес, властивий парадигмі лексичного значення слова як з прагматичного, так і з когнітивного аспектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирова Т. А. История языкознания : [учеб. пособ.] / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский. – М. : Издат. центр «Ададемия», 2006. – 672 с.
2. Бондарко А. В. Проблемы функциональной грамматики : Полевые структуры / А. В. Бондарко. – СПб. : Наука, 2005. – 408 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 783 с.
4. Воробьева О. П. Концептология в Украине : обзор проблематики // Лингвоконцептология : перспективные направления : [монография] / [под ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой]. – Луганск, 2013. – С. 10–37.
5. Денисова С. П. Типология категорий лексичної семантики / С. П. Денисова. – К. : КДЛУ, 1996. – 294 с.
6. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Сер. філолог. науки. – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
7. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / О. М. Кагановська. – К., 2003. – 32 с.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 35 с.
9. Мечковская Н. Б. Общее языкознание : Структурная и социальная типология языков : [учеб. пособ. для студ. филол. и лингв. спец.] / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта : Наука, 2001. – 312 с.
10. Науменко Л. П. Лінгвоконцептосфера сучасного англомовного бізнес-дискурсу в комунікативно-прагматичному вимірі : [монографія] / Л. П. Науменко. – К. : Логос, 2015. – 495 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Ульманн С. Семантические универсалии / Стивен Ульманн // Новое в лингвистике. – Вып. V. : Языковые универсалии. – М. : Прогресс, 1970. – С. 250–293.
13. Шафіков С. Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий / С. Г. Шафіков. – Уфа : Изд-во БГУ, 2000. – 259 с.